

Norsk økonomi og havet

Foredrag av sentralbanksjef Øystein Olsen på næringslivsseminar i Lofoten, i forbindelse med lanseringen av de nye 100- og 200-kronesedlene.

Dette er en dag jeg har sett frem til lenge – det er ikke hver dag en ny seddelserie settes i distribusjon. Sist var i 1994. At lanseringen foregår nettopp her i Lofoten setter en ekstra spiss på dagen. Havet og Lofoten er uløselig knyttet sammen – havet preger landskapet og er en viktig kilde både til næring og rekreasjon.

Havet omslynger hele Norge. Det har satt sitt preg på landets historie og vår økonomi. Fra og med i dag skal også havet prege norske pengesedler. Norges Bank har vært styrt av de folkevalgte siden 1816 med et tydelig oppdrag: Ta vare på pengevesenet og pengenes verdi. Norges Banks sedler og mynter er fellesskapets penger. Den tilliten vi har til pengene våre henger derfor nært sammen med den tilliten vi har til hverandre. I så måte er det et vesentlig poeng at kontantene forteller en historie om noe som kjennetegner oss som fellesskap. Derfor har vi valgt havet som tema for den nye seddelrekken.

Figur: 50-seddelen (Fyret)

Som nordmenn bærer vi med oss en lang og rik historie i det å leve av og med havet – fra farmennene i sagatiden og frem til dagens internasjonale skipsfart. Skipsleden var lenge livsnerven i landet vårt. Via vassdragene i innlandet ble varer fra hele landet fraktet ut til kysten, og derfra videre til andre landsdeler og andre land. I retur kom varer fra fjern og nær.

Men landet vårt har også en farlig kyst. Uten sjømerker og fyrlykter kan vi ikke ferdes trygt på åpent hav og i trange kystfarvann. Totalt 21 000 fyr og sjømerker sikrer ferdselen langs kysten.

Figur: 100-seddelen (Gokstadskipet)

Sjømerker har en lang historie i Norge. Allerede i år 869 kunne vikinger på vei hjem styre inn mot utløpet av Hardangerfjorden ved hjelp av varden som senere er blitt kjent som Ryvarden.

Vikingene var ikke bare plyndrere og illgjerningsmenn. De var skipsbyggere, og ikke minst, dyktige sjøfolk. De skaffet Norge ry som Europas ledende sjømakt, samtidig som havet bragte dem ut i verden og i kontakt med andre kulturer.

Vikingene var også handelsfolk, og visste å utnytte havet på ulike vis. Helt fra de første nordmennene bosatte seg i fjæresteinene da isen trakk seg tilbake, har vi hentet mat fra sjøen. Men vi lærte også tidlig at fisk kunne være god valuta. Allerede i middelalderen var tørrfisk fra Norge en attraktiv vare nedover i Europa. Med tørrfisk i lasten kunne vikingene bytte til seg vakre stoffer, fremmede krydder og edelt metall.

Figur: 200-seddelen (Torsken)

Fisk har i århundrer vært en sentral del av inntektsgrunnlag og kultur langs norskekysten. For mange har den vært en viktig del av kostholdet. Med lange vintre og kjølige somre er det en del vekster som ikke trives i landet. Torsk og sild, ørret og laks – derimot – har hatt gode kår. Med solide båter som mestret krasse bølger og vindkast, kunne vi dra fisken i land. Og før mer moderne fraktveier ble tilgjengelige, trengtes fraktskip for å få fangsten frem til kunder i inn- og utland.

Figur: Eksportfordeling 1835

Muligheten for å oppbevare og frakte fisk over lange avstander har gitt arbeidsplasser og valutainntekter. I 1835 stammet 39 prosent av landets eksportinntekter fra salg av fisk. Skipsfarten sto bak 25 prosent av eksportinntektene.

For landet har det følgelig alltid vært viktig å sikre markedsadgang for norsk fiskeeksport. På 1920-tallet fikk det konsekvenser for alkoholpolitikken. En folkeavstemming i 1919 ga flertall for et forbud mot innførsel og omsetning av sterkvin og brennevin. Men forbudet mot sterkvin måtte raskt oppheves. Produsenter av sterkvin lengre sør i Europa var viktige mottakere av norsk fisk. Handelskrigen med Portugal som fulgte forbudet, rammet eksporten av klippfisk. For å unngå høye tollsatser, måtte Norge etterhvert godta import av store mengder portvin og madeira.

Figur: Fremvekst for norsk skipsfart

Handel og varebytte på tvers av landegrenser gjør det mulig å utnytte hvert enkelt lands ressurser bedre. Men som vi erfarte under forbudstiden – det krever en gjensidig annerkjennelse av behovet for åpne markeder.

Som en liten åpen økonomi har Norge alltid tjent på liberale handelsregimer. Oppsvinget for norsk skipsfart fra midten av 1800-tallet er et godt eksempel. Skipsfarten hadde lenge vært en viktig eksportnæring for Norge, men brorparten av frakten bestod av varer til og fra Norge. Det endret seg fra midten av 1800-tallet. I 1849 opphevet England navigasjonsakten. Handelen med engelske kolonier skulle ikke lenger forbeholdes engelske skip. En friere verdenshandel førte samtidig til økt etterspørsel etter frakttjenester. Norsk skipsfartsnæring utnyttet situasjonen godt. Vi hadde gode skip, dyktig mannskap og erfaring med frakt over store hav. I løpet av 25 år ble den norske flåten firedoblet.

Figur: Eksportfordeling - 1835 og 1950

Fremveksten av en moderne skipsfartsnæring var lagt. Snart gikk mesteparten av frakten mellom utenlandske havner, og den norske handelsflåten seilte inn betydelige eksportinntekter. Hundre år etter opphevelsen av navigasjonsakten sto skipsfarten for nær halvparten av norsk eksport. Seilskutetiden var forbi, men vi hadde evnet å ta i bruk ny skipsfartsteknologi, både som skipsbyggere og sjøfolk.

Skipsfart og maritimt næringsliv er fortsatt en viktig drivkraft i norsk økonomi og gir livsgrunnlag til mange. Norsk skipsteknologi er fortsatt i verdensklasse, og store deler av de varene vi handler med utlandet, fraktes med båt. På fiskemarkedet i Tokyo møter hver

morgen sushikokkene opp for å sikre seg norsk laks. I Barcelonas bakgater serveres lekre klippfiskretter. Selv har vi adoptert portugisernes Bacalao som festmat.

Arbeidet på havet har endret karakter. I dag er norske sjøfolk i mindretall i handelsflåten, og store industriskip har tatt over for sjarken og fiskeskøyta. Skipsfart og fiske gir langt færre arbeidsplasser enn før, og for de som fortsatt har havet som arbeidsplass, er arbeidet forbundet med mindre slit og færre farer.

Figur: Fra fangst til oppdrett

Fiskerinæringen har også endret karakter. Oppdrettsnæringen er en av våre nyeste vekstnæringer, og mer enn 2/3 av fiskeproduksjonen kommer nå fra havbruk. Godt samarbeid mellom forskning og produktutvikling har brakt frem metoder som gir forbrukere tilgang på laks av god kvalitet i butikkenes kjøledisker.

Men heldigvis vil mange si – et par hyllemeter bortenfor finner vi fortsatt Vesteraalens fiskeboller i kraft. Tradisjonsrik mat fra en fabrikk som ble stiftet for mer enn hundre år siden. Med rike fiskebanker rett utenfor fabrikkdøren, er tilgangen på fersk fisk rett fra havet god.

Historisk har Lofotfisket vært en viktig inntektskilde for befolkningen langs kysten. Fortsatt deltar båter fra hele landet, men antall fiskere er langt færre enn de mer enn 30 000 som deltok på det meste. Sammen med tilreisende handelsfolk, urmakere, musikanter og en og annen kvakksalver satte de sitt preg på øyriket i tre hektiske måneder fra midten av januar.

Også i dag trekker Lofoten til seg besøkende – men nå er det turister som fyller opp rorbuene. På få år er antall turistovernattinger til Nordland økt med 25 prosent. Mange kommer langveis fra. Havfiske, kajakkpadling og fotturer lokker. Havet og kystnaturen er fortsatt en ressurs som gir arbeidsplasser – om enn i nye former.

Figur: 500-seddel (oljeplattform fra baksiden)

Havet hadde enda mer å tilby nasjonen Norge. Da den første oljen ble hentet opp i 1971, markerte det et nytt vendepunkt i historien. I årene som har fulgt, har olje- og gassvirksomheten blitt en bærebjelke i norsk økonomi.

Figur: Fra skipsbygging til plattformbygging

For norsk industri kom oljefunnene i Nordsjøen på et beleilig tidspunkt. Den internasjonale tankkrisen hadde rammet skipsindustrien. På et tidspunkt lå en fjerdedel av den norske tonnasjen i opplag. Kontraktering av nye skip stoppet opp, og arbeidskraft gikk ledig. Men både arbeidskraft og realkapital kunne omstilles til produksjon av oljeplattformer og andre varer og tjenester som trengtes på sokkelen.

Mulighetene petroleumsindustrien ga norsk næringsliv, er blitt brukt godt. Utvinning av olje på store havdyp har krevd utvikling av ny teknologi. Oppbygging av spesialisert kompetanse har sikret oppdrag – og ikke bare utenfor egen kyst. Aktiviteten på sokkelen har gitt store

ringvirkninger til andre deler av næringslivet. En avansert leverandørnæring har vokst frem, og små lokalsamfunn har fått flere ben å stå på.

Figur: Eksportfordeling 1835, 1950 og 2016

Oljevirkksomheten har bragt store inntekter til Norge. Og vi har hentet ut store mengder olje og gass til gode priser. Fra slutten av 1990-tallet og frem til 2014 steg prisen på nordsjøolje fra om lag ti dollar per fat til over hundre dollar per fat. Til tross for at oljeprisen er om lag halvert i forhold til for få år siden, står fortsatt salg av olje og gass bak en tredjedel av landets eksportinntekter.

De store overskuddene fra oljevirkksomheten er forvaltet godt. Vi har god orden i økonomien. Velfungerende institusjoner og høy grad av tillit mellom ulike grupper i samfunnet var et godt utgangspunkt. Det ble tidlig slått fast at olje- og gassressursene tilhører fellesskapet. Skattesystem og rammevilkår for petroleumsvirkksomheten ble utformet slik at de store overskuddene tilfalt staten. Velferden er bygget ut.

Figur: Fra naturressurser til finansformue

Samtidig er store deler av petroleumiformuen omformet til finansformue. Gjennom oljefondet vil også fremtidige generasjoner kunne høste gevinsten av olje- og gassressursene. Kapitalen i oljefondet utgjør mer enn to og en halv ganger BNP for Fastlands-Norge. Når produksjonene av olje og gass etter hvert avtar, vil petroleumiformuen fortsatt kaste av seg i form av inntektene fra fondet.

Figur: BNP per innb. Norge og andre land – 1970 og 2015

Oljefunnene ga starten til en eventyrlig epoke for norsk økonomi. Ved inngangen til epoken var inntektsnivået i Norge lavt sammenlignet med andre vestlige land. I dag er bildet snudd. Vi har gradvis hentet inn forspranget de rikeste landene hadde på oss. Målt ved BNP per innbygger ligger nå Norge helt i toppen.

Figur: 1000-seddel (havet og bølgen)

I over tusen år har havet vært grunnlag for vår rikdom og vår kontakt med resten av verden. Nye næringer og ny teknologi har gitt kysten og virksomheten på havet stadig nytt innhold. Når bølger har truffet norsk økonomi, har vi brukt kreftene på å bevege oss fremover. Slik tror jeg det vil være også i årene som kommer. Skipsindustrien er langt fremme i utviklingen av energieffektive fartøy. Legemiddelindustrien utforsker effekten av produkter fra havet på ulike typer lidelser. Vind og bølgekraft vil være kilder til ren og fornybar energi.

Samtidig gir klimaendringer og tap av biologisk mangfold utfordringer som å løses. Videre satsing på maritim og marin forskning i årene som kommer, vil være et viktig bidrag for å sikre en fortsatt bærekraftig utvikling. Med ny kunnskap og nye løsninger vil havet også i fremtiden være en kraft som bringer oss videre.

Figur: Den nye seddelserien

For mer enn tusen år siden bragte vikingene med seg hjem ideen om et eget norsk pengevesen. Olav Tryggvasson skulle bli den første norske kongen som fikk preget norske mynter. Måten vi betaler på har endret seg siden den gang. Fra mynter har vi gått via sedler og plastkort til nett og mobil. Men fortsatt vil kontanter være med oss. Norges Banks oppgave er å sikre at de er trygge i bruk – basert på det fremste i moderne seddelteknologi. Og de skal være vakre – i likhet med havet som omgir oss.

Takk for oppmerksomheten.